

Kunnen wij leren van de geschiedenis? Wie die vraag ontkennend beantwoordt krijgt het dit jaar nog behoorlijk moeilijk, met al die herdenkingen van 75 jaar bevrijding. En zelf zou ik met mijn huidige werk als docent geschiedenis aan de VU ook door een stevige identiteitscrisis heen gaan. De Nederlandse taal weet ook het bevestigende antwoord wel, met haar spreekwoorden als 'Een ezel stoot zich in 't gemeen niet twee keer aan dezelfde steen.' Of aforismen als 'Wie van het verleden niet leert, is gedoemd het te herhalen.' Dus: ja, wij kunnen leren van de geschiedenis.

Ook psalm 78 heeft niet veel twijfels over het antwoord. Het is de op één na langste psalm uit de bijbel, 72 verzen van twee tot vier regels, niet niks. U bent er ook stevig mee ingezeept, in de ritmische, gebeeldhouwde vertaling van Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde. Prachtige taal, maar eerlijk gezegd ook een beetje archaisch: in krap vijftig jaar is de taal al best verouderd geraakt en minder toegankelijk geworden. Er is, zou je kunnen zeggen, sprake van 'de vorm is de inhoud'; een tekst over het verleden die zelf historisch aandoet.

Wie de hele psalm leest, dat lange leerdicht, kan er niet onderuit: wij kunnen niet alleen, wij móeten leren van de geschiedenis. De Baal Shem-tov, de grote leermeester van het Joodse chassidisme zei het zo, en het lijkt wel of hij daarmee psalm 78 samenvat: Vergeten is ballingschap, gedenken is verlossing. Maar de psalm gaat uit van goddelijk ingrijpen in de geschiedenis, om te straffen dan wel om te verlossen, en dat is niet meer ons wereldbeeld, niet ons geloof. Dus hoe kijken we dan naar de geschiedenis, hoe of wat kunnen we ervan leren?

Kent u de 'wet van Godwin'? Al in de beginjaren van het internet constateerde een zekere Mike Godwin dat elke politieke online discussie vroeg of laat uitloopt op een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens wordt deze Wet van Godwin vaak gebruikt om meteen een einde aan de discussie in kwestie te maken, degene die de vergelijking had gemaakt heeft het debat 'verloren'. Mike Godwin beoogde met zijn observatie overigens helemaal niet om elke vergelijking met de Tweede Wereldoorlog taboe te verklaren, maar wel om te waarschuwen tegen een lichtzinnig gebruik van die vergelijking die te pas en vaak te onpas wordt ingezet. Nog gevoeliger is de ook in Nederland niet onbekende gewoonte om allerlei zaken waarin mensen zich ergens slachtoffer van voelen met de Holocaust te vergelijken: boeren die vinden dat hun het brood uit de mond gestoten wordt, mensen die opkomen voor de dieren in de bio-industrie, het verbod op het fokken van bepaalde rassen vechthonden, om maar een paar voorbeelden van de laatste jaren te noemen. En steeds is er ook weer de verontwaardiging over de ongepaste vergelijking. En terecht. Ik kreeg er zelf ook vaak kippenvel van, een fysieke reactie van afkeer, bijna het gevoel of er heiligschennis werd gepleegd. Zo niet dus, zo moeten we niet omgaan met en leren van de geschiedenis.

Dan zijn er nog knappe koppen die op basis van logische redeneren en/of ingewikkelde algoritmes tot onontkoombare toekomstige ontwikkelingen concluderen. Zo las ik vorige week dat dit jaar, in 2020, de Derde Wereldoorlog wel móet uitbreken, en dat de aanslag op de Iraanse generaal Soleimani wel eens zou kunnen werken als de moord op Franz Ferdinand in 1914, de aanleiding tot de Eerste Wereldoorlog. Door andere historici en

filosofen wordt juist gewaarschuwd tegen allerhande historische analogieën, zoals tussen de huidige populistische partijen en de jaren dertig. Geen onafwendbare doem, geen lichtvaardige analogieën, maar hoe kunnen we dan leren van de geschiedenis?

Je wordt je maar zelden vrolijk van lessen uit de geschiedenis, en ook die uit psalm 78 is er niet één waar je blij van wordt. De psalmist wil zijn toehoorders een 'lering' geven, een 'Weisung', eigenlijk Thora. Hij herinnert zijn toehoorders aan de heilsdaden van God, hoe die hen keer op keer met de nodige wonderen gered heeft uit allerlei ellende en hoe zij daarop keer op keer reageerden met ondankbaarheid en vergeten. Vergeten betekent hier: niet meer vertrouwen op God, dus niet handelen volgens zijn Thora.

Voor een geschiedenisleraar maakt de psalmist er verder nogal een rommeltje van. Zo houdt hij niet bepaald een chronologische volgorde aan. Het gaat dan ook niet zozeer om een droge leraar, maar eerder om een dichter die zich niet schikt in het starre regime van tijd en feit. Hij begint met het uittrekken uit het slavenland Egypte, wat hij laat beginnen met de doortocht door de Rode Zee. Na die eerste redding volgt de tocht door de woestijn, waar de dorst van het volk gelest wordt met water uit de rots. Maar het is niet genoeg, er moet ook brood en zelfs vlees komen. En het komt er, maar het leidt niet tot dankbaarheid, integendeel, tot alleen maar gulzigheid en nieuwe ongehoorzaamheid. Dan keert de dichter terug naar vóór zijn begin: hij verhaalt van de plagen die God naar de halsstarrige Egyptenaren zond om hen te bewegen zijn volk te laten gaan. Hij noemt er slechts zeven van de tien en niet in de volgorde zoals het Bijbelboek Exodus die vertelt. Zoals ik al zei, hij maakt er een rommeltje van, maar wat zou het? Dat is immers ook hoe ons geheugen werkt: als we ruzie hebben met iemand, dan halen we ons ook niet altijd voor de geest hoe het ongenoegen zich ook weer precies voor het eerst manifesteerde, we denken meteen aan 'die ene keer dat hij ... en trouwens, nog niet zo lang geleden deed hij toch ook... en toen we elkaar nog maar net kenden, leverde hij ook al zo'n streek ...' Dat is de manier waarop we aan een relatie denken. Net zo goed trouwens in de positieve variant, als je een vriendschap of een liefde juist wil warm houden of aanwakkeren. Zo krijgt een relatie vaak vorm: door gebeurtenissen kriskras uit het verleden, die positief of negatief geduid kunnen worden, al naar gelang onze stemming of ons karakter of onder invloed van wat er later gebeurde of gezegd werd.

Het bijzondere van de psalm is nu dat die blik op het verleden ingezet wordt niet om het eigen gelijk tegenover een vijand te poneren (zoals veel geschiedenisboeken van oudsher geneigd zijn), maar als een vorm van kritisch zelfonderzoek. Het verleden wordt gebruikt als een spiegel, en niet bepaald in verdoezelend soft focus. Wat we te zien krijgen is tamelijk pijnlijk, ontluisterend zelfs. Niet het kleine volkje dat zich met heldenmoed ontworstelde aan de tirannie van een nietsontziende machthebber, maar een volk dat uit onmacht, uit onverschilligheid, uit vermeend eigenbelang keer op keer verkeerde keuzes maakte. De psalm maakt die verkeerde keuzes niet heel concreet, maar wij kunnen voor onszelf heel goed invullen waar het in óns collectieve verleden fout is gegaan, ik hoef u dat niet voor te kauwen.

En dan? Als dat het soort geschiedenisles is dat de psalm ons voorhoudt, hoe moeten we dan verder? Wat zegt dat over ons heden, onze toekomst? Blijft ons aangetaste zelfbeeld ons gevangen houden in negativiteit, als een soort erfzonde, waar Bart-Jan het hier vorige week over had? Een last die we met ons zouden moeten meetersen en die ons belemmert in onze tocht door het leven? Dan zou deze dienst wel

een bijzonder sterke opmaat zijn naar Blue Monday morgen. Maar zulke tobberigheid lijkt me een volstrekt onbijbelse houding. Niet voor niets liep de lezing uit op het beloofde land, 'zijn heilig gebied, de berg die hij zich bestemd had'. De berg, dat is Sion, maar daar klinkt toch ook de berg Sinai in mee, de berg waar de Thora gegeven werd. Er volgt nóg een stuk, waarin het opnieuw misgaat, zelfs daar, in het beloofde land. Maar de psalm eindigt met de verkiezing van David en opnieuw de berg Sion in Juda. Dat is een afspiegeling van de spanning tussen het Noordrijk en Juda, in het voordeel van de laatste beslecht, maar dat is nu voor ons minder interessant. Het gaat om dat perspectief van steeds weer nieuw begin, dat mogelijk is mét al je bagage – als volk en als individu – uit het verleden. Dat verleden moet je dan wel onder ogen willen zien.

Het deed mij denken aan de film *The two popes*, momenteel op Netflix te zien. Het is (helaas) een zeer fictief verhaal over een ontmoeting van Benedictus met dan nog kardinaal Bergoglio. Hoe fictief bleek afgelopen week wel uit het gedoe met het pleidooi voor het strikt handhaven van het celibaat waar Benedictus aan heeft meegewerkt. In de film voelt Benedictus dat hij moet aftreden omdat hij gefaald heeft door weg te kijken van de misbruik-affaires die boven tafel kwamen in zijn pontificaat en al eerder toen hij nog kardinaal was. Bergoglio op zijn beurt vindt zich ongeschikt voor dat hoogste ambt omdat hij onder de militaire junta in zijn land koos voor het beschermen van de jezuïeten orde, voor het instituut dus, in plaats van te kiezen voor de mensen, de priesters die zich inzetten voor de armen en tegen de wrede onrechtvaardigheid van het bewind. Het is dat besef van gefaald hebben dat Bergoglio, zo suggereert de film, bij uitstek geschikt maakt voor het pausschap.

Ander voorbeeld: de Amerikaanse filosofe Susan Neiman¹ houdt in een recent boek haar landgenoten – u weet wel, die helden die Europa van de nazi's hebben bevrijd – Duitsland ten voorbeeld, als een land en volk dat zijn eigen schuldige verleden onder ogen heeft willen zien en ermee aan de slag is gegaan. Een voorbeeld waar Amerika, zo betoogt zij, nog een puntje aan kan zuigen met die blinde vlek voor zijn eigen verleden.

Argentinië, Duitsland, Amerika, Nederland, wij kunnen het verleden natuurlijk niet ongedaan maken. Slachtoffers blijven slachtoffers; zij kunnen hooguit postuum hun waardigheid terugkrijgen. Maar we kunnen leren van de geschiedenis, om nieuwe slachtoffers te voorkomen, niet zozeer om uit het verleden toekomstige uitkomsten af te leiden. Als we patronen willen zien, dan zouden we ons kunnen spiegelen aan wat psalm 78 aan grondpatroon laat zien: kansen krijgen, falen, ellende, inkeer en opnieuw een kans krijgen, de mogelijkheid om opnieuw beginnen. In de psalm wordt het ultieme nieuwe begin verpersoonlijkt door zanger-koning David. Aan hem wordt psalm 108 toegeschreven, over de morgen wakker zingen, een nieuwe wereld, nieuwe tijd, morgenrood. Moge ons dat gegeven zijn.

¹ Susan Neiman, 2019. *Learning from the Germans. Confronting Race and the memory of Evil*. Farrar Straus and Giroux